

AZ ÍRÁSMÓD AZ ÍRÁSBELI KÖZLÉSNEK FÖLTÉTELE ÉS ELEMI RÉSZE I.

Gondolatok az új helyesírási szabályzat megjelenése alkalmából

ÁGOSTON MIHÁLY

Egységes, jó írásmód: könnyebb és teljesebb kommunikáció.

A HELYESÍRÁSRÓL

Időszerű kérdések

Az alkalom, hogy megjelent az új szabályzat, az elkövetkező hónapokban több kérdés fölvetésére ösztönöz bennünket. Ilyen az, hogy mi a szerepe és a lényege a helyesírásnak mai társadalmunkban és külön a mi többnyelvű közösségünkben. Ilyen az, hogy milyen szerepet lehetne betöltenie a szabályzatnak a mindennapjainkban — egyéb helyesírási forrásaink mellett. S ilyen többek között az a kérdés, hogy vajon milyen lett és hogyan fog megfelelni az új szabálykönyv.

Legidőszerűbbnek látszik az utóbbi kérdés, de a rá adandó válasz jelentős mértékben az előzők megválaszolásában gyökerezik. Másrészt főleg majd egy-két éves használata után fogjuk látni igazán, hogy milyen lett és hogyan felel meg.

Mostani fejtegetésemben elsősorban az új szabályzat jellegével, teljes alkalmazásának apró zökkenőivel és föltételeivel kívánok foglalkozni — hozzájárulva az értékes kézikönyv napjainkban folyó bemutatásához és ajánlásához.

Beszéd és írás

Az élő anyanyelv alapja a beszéd. Ez nagyobbbrészt spontánul fejlődik, főleg használat közben (nem tudatosan) sajátítja el az egyén, s főleg tudat alatti készségként hordja magában a hangos közlés szabályait — akkor is, amikor beszél, s akkor is, amikor mások beszédjét megérti.

(Viszont éppen a beszédszabályok tudatalattiságából következik, hogy a laikus általában nem tudja természetesen, életszerűen fölolvadni a csak írásból ismert szöveget. Az írásszabályok ismerete nem elég ehhez.)

A beszéd szabályai: hangképzés (a hangok színe, tartama, sorrendje), a szünetek elhelyezése és árnyalása, a hangsúlyok (nyomatékok) rendszere, a beszéd dallama, a szavak vagy szócsoportok rendje, a beszéd-irram, a tónus stb. Így felsorolni is sok, de ezeket tudja alkalmazni a kevéssé iskolázott ember is, a tízéves gyerek is — többé-kevésbé szigorúan egységes szabályok szerint. (A spontán beszédben.)

Az emberek a szabályokat többnyire egymástól tanulják el beszélés közben, amikor nem a beszélés módja, szabályossága a téma, a cél, hanem az ettől látszólag független mondanivaló, közlési tartalom.

Beszélés közben általában nem gondolunk arra, hogy egy beszédszünet nélkül kiejtett hangsor valójában egyetlen összetett szó-e vagy csak egymás után ejtett külön szavak akusztikai kapcsolata. Az írásban viszont dönteni kell: az ilyen hangsor egyes szakaszait egymástól különírjuk, kötőjelezzük vagy egybeírjuk, esetleg vesszőt is teszünk közéjük. De ez csak az írásban téma: az írásmód témája.

Az írás — a beszéddel szemben — túlnyomórészt tudatosan elsajátított szabályok jobbra tudatos alkalmazásából áll. Nemcsak abból a szempontból, hogy amit könnyedén, spontánul tudunk használni a beszédben. azt egybe kell-e írunk vagy kötőjellel, illetve külön, hanem olyan gondunk is lehet, hogy például amit a beszédben rövid *c*₁ hanggal szoktunk ejteni, azt *c*-, *s*-sel írjuk-e (*kicsi*) vagy *c*-, *c*-, *s*-sel (*gyümölcs*), *t*-, *s*-sel (*bontsuk*), *d*-, *s*-sel (*szilárdság*), *c*-, *h*-val (*Széchenyi*), illetve ezek nagybetűváltozatával (*Csokonai*, *Tsétsi*, *Cholnoky*).

Ezek a problémák a nyelv hangos változatában (de csak a spontán beszédben) nem léteznek. Sőt az sem, hogy a szavak, tagmondatok közé kell-e vessző, kettőspont vagy más írásjel, továbbá, hogy simán vagy kötőjellel toldalékoljuk a közzavakat, betűszókat, tulajdonnevet, írunk-e rövidítéseket, számjegyeket stb.

Az írásban az is sajátos gond lehet, hogy egy idegen közzót vagy tulajdonnevet magyar betűkkel kell-e leírunk (*reneszánsz*, *Párizs*) vagy a forrásnyelv eredeti írásmódjával (*whisky*, *Velázquez*), illetve hogy az idegen írásmódú szó voltaképpen melyik nyelvből való (melyik nyelv helyesírásával jelöljük): lehet a szlovén nyelvből, az angolból, a svédből, a lengyelből, indonézéből stb.

Nem szükséges tovább szemléltetnem az írásmód problematikáját: nyilvánvaló, hogy ez túlnyomórészt eltér a beszédétől. Mondhatjuk: az írott nyelv alkotótényezői nagyrészt mások, elsajátításának folyamata egészen más. Az írástudó társadalomban ezért minden egyénnek külön-külön gondja, tudatos föladata az írásmód elsajátítása és az így szerzett készségének folyamatos gondozása.

Az írásmód fogalma és az írásrendszer megújítása

Mi az írásmód? Téves lenne azt állítanunk, hogy eszköze az írott nyelvnek. Eszköze a sajtó, a könyvkiadás, a posta, a bank, a pénzrendszer stb., de nem a helyesírás. Vagy közelebről eszköze a toll, az írógép, a szedőgép. Az írásmód közelebb áll a mondanivalóhoz, úgy is mondhatnánk: az írott nyelv jelrendszere, melynek elemeire átkódoljuk a közleményt. Megtestesítője az írott nyelvnek s általa a mondanivalónak, noha önmagában nem él. Ezért kell az olvasónak ugyanúgy ismernie ezt a jelrendszert, hogy a leírt közlemény teljes megértése végett „visszakódolhassa” a szöveget.

Miből áll az írásmód? Nemcsak a betűkettőzés és a vesszőhasználat szabályaiból (bár nálunk él ilyen fölfogás is), hanem az írott nyelv egészének velejárója, sőt létrehozója. Idetartozik a betűk, szóközök, a kötőjelek, a pont, a zárójel stb. használati szabálya — mindaz, amivel a szabályzat foglalkozik, hogy létezhesen tankönyv, újság, diploma, útlevel, bankjegy, magánlevél stb. A modern társadalomban az írásmód ismeretére minden embernek szüksége van. (Nincs külön írástudás és külön helyesírás-ismeret!)

Az írásmód rendszere nem spontánul fejlődik ugyan, de kihat fejlődésére a művelt rétegek részben spontán írásgyakorlata. Pontosabban: ez a gyakorlat hat a szabályzat megalkotóira, gondozóira; többé-kevésbé kihat a szakemberekből álló, szűkebb csoportban született döntésekre.

Az írásrendszer gondozása és időnkénti megújítása (összehangolása a változó élőnyelvvél, a fejlődő társadalom nyelvi tudatával) megfelelő szakemberek heterogén csoportjának a föladata. Nemcsak nyelvészeké. Az írásrendszer elemei ugyanis csak a funkcionáló nyelv jelenségeinek rögzítésében érvényesülnek, a teljes nyelv funkciója pedig a heterogén tárgyismeretből eredő gondolkodásmódon és fogalomvilágon alapszik. Ezért az egész írásrendszer átfogásához többféle szaktudású emberekből álló csoport nyelvérzékére van szükség.

Az MTA Helyesírási Bizottságában ezért egyes szaktudományok is képviselve vannak. Mivel az írásmód csak következménye vagy megoldása egy bizonyos írásigénynek, az utóbbi pedig igen különféle közlési helyzettől, témától, szakterülettől, műveltségbeli közegtől függ, a bizottság korlátozottan heterogén összetétele mellett is szükségesnek látszott bizonyos közvéleménykutatás sokoldalúan összeválogatott szakemberek körében, hogy minél teljesebb mértékben fölfedjék az esélyes írásigényeknek legelfogadhatóbban megfelelő ortográfiai megoldásokat. A leírandó jelenségtípusok kutatásában túl kellett látni a gyakoriakon, a spontánul előfordult jelenségeken, hogy a ritkább típusok kihagyása miatt se akadjon meg az egységes, korszerű közlés és megértés.

Nemcsak az új szabályokkal kell megismerkednünk

Hogy a jelenleg érvényes jelölésrendszert egységesen alkalmazni tudjuk, személyesen mindannyiunknak érdekében áll megismerni. Az iskolavégzett emberek ezt már ismerik is jórészt, hiszen az idén, márciusban megjelent szabálykönyvben az írásszabályok zöme nem változott.

Csakhogy általában azt sem ismertük egészében, ami az elmúlt harminc évben volt érvényben, ugyanis a lehetséges íráshelyzeteknek csak egy részével találkoztunk. Ezért a szabályrendszer változatlanul maradt írásszabályaink tanulmányozására is folyamatosan szükségünk lehet. Ezenkívül a gyakorlatban, provinciális és egyéni szinten is, tömegesen alakultak ki az eddig érvényben levő szabályzattól merőben eltérő írásszokások anélkül többnyire, hogy az eltérés tényét tudtuk volna. Nos, ha most a szabályzatban vagy szótárában találkozunk valami szokatlannal, az nem föltétlenül újítás eredménye.

Hogy azt, ami a szabályzatban régi és új, egyaránt könyvben sajtíthatassuk el, a Helyesírási Bizottság azzal próbálta biztosítani, hogy az előző szabálykönyv teljes anyagát átfogalmazza, a szabályok ismertetésének és felsorolásának új rendszerét hozta létre.

Elmélet, gyakorlat: készség

Indokolt az olvasónak az a kívánsága, hogy elsősorban arról étesüljön, mi változott az írásmódban. Hiszen az a legfontosabb látszólag. Ennek a megválaszolásához azonban bizonyos utat meg kell tennünk együtt is, hogy az út végső szakaszát majd ki-ki maga tehesse meg. Látszólag egyszerű lenne felsorolni az újításokat — ha azok össze lennének gyűjtve, illetve ha egyáltalán föl lehetne őket sorolni (a megváltozott írásmódú szavakat, szókapcsolatokat). Pusztán a szótári változásokból azonban aligha tudnánk kikövetkeztetni az általánosítható, ott nem szereplő példákra is alkalmazható szabályt. Másrészt az írásmód elsajátítása (a kézikönyv használata révén) szinte szüntelen folyamat. Menet közben kell megtanulnunk járni, a pusztán elméleti tanulmányozással általában nem biztosíthatjuk a kívánt készséget. És mégis, elsősorban a szabályzati rész megismerésével sajtíthatjuk el (készséggé) a szabályt.

Közléstartalom és írásmód összefüggése

Az írásigény több tényezőhöz kötődik: alkalom, mondanivaló, írásmód. Helyesírásról szólni az első két tényező átélése vagy legalább elképzelése nélkül hasztalan vesződéssé lenne. Érdektelen. Ezért érintenünk kell az írásmód és a mondanivalónk kapcsolatát közelebbről is. Néhány mondat erejéig térjünk ki az írásmód közlő értékének megvilágítására!

A helyesírás szabályai mind nyelvi természetűek: a közléstartalom írásbeli rögzítését, minél teljesebb „leadás”-át szolgálják. Természetesen, főleg a hangokból, hanglejtésekből és még sok egyéb akusztikai (sőt vizuális) elemből álló beszédet kívánja követni; valamennyire attól függ tehát. De a helyesírás eszközei, mint láttuk, korántsem győzik egészen tükrözni, pótolni a beszédet (a hangzó spontán nyelvet) — nem is az az elsődleges szerepe az írásnak! —; másrészt az írás az írásszabályok révén (és csak úgy) számos olyan információt is ad a közölnivalóról, melyet a beszéd nem lenne képes megadni. Gondoljunk csak a szóelemző írásmódra (*bizottság*, az *ly-ra (folyt—fojt)*, a régies családnevekre (*Horváth, Miskolczi*), az idegen földrajzi és személynévek átadó nyelvet jelző írásmódjára stb.! Nem említettem az írásjeleket, mert jelölő szerepüket jórészt a spontán beszéd is képes kifejezni (szünettel, hanglejtéssel, hang-erőárnyalással, beszédirammal stb.).

Bármennyire is sajátos és egymástól sajátosan eltérő a beszéd és az írás jelrendszere, az írásszabályok megfelelő alkalmazásával kizárólag a közölnivaló tolmácsolását végezzük. Egyetlen írásszabály sem független ettől, egy sem fölösleges (ha rendeltetése szerint használjuk): a kifejező igény hozta létre.

És fordítva: az író és olvasó közötti kommunikáció teljességét, a közlemény teljességét föltétlenül csökkenti bármelyik olyan szabálynak a nem ismerése, amelyet a szövegírónak éppen alkalmaznia kellene és lehetne, illetve amelyet az olvasónak éppen föl kellene ismernie. — Ezért fontos, hogy a szövegíró és a szövegolvasó minél teljesebben és minél egységesebben ismerje a szabályrendszerből a szövegre vonatkozó szabályokat.

Az írásmód tehát része az írott nyelvi közleménnyé alakított mondanivalónak a legcsekélyebb jelével is. Részévé válik már akkor, amikor (akár valamennyire önkényesen is) az illetékesek megállapodnak egy-egy szabály kódértékében.

A fõnteikbõl még azt is levonhatjuk, hogy mivel a beszéd és írás nyelvi kifejező lehetőségei jelentős mértékben különböznek egymástól, azért elvben sem a beszéd, sem az írás nem képes tükrözni a teljes mondanivalót, gyakorlatilag pedig — éppen ezért — a beszéd és az írás elsődleges témája, rendeltetése többnyire megoszlik. Továbbá: általában csonka az a közlemény, melyet beszéd alapján írunk le a helyesírás jeleivel; és csonka az a közlemény, melyet leírt szövegből adunk elő sima fölolvassással.

A megszokásról

Az új kiadásban (bár alaptendenciája a hagyományörzés) nőtt a szabálytartalom rendszerjellege, tehát a megtanulhatósága is. Ezt már abból

is megállapíthatjuk, ha a megváltozott jelenségtípusokat régi és új alakjukban egymás mellé tesszük (erre egy későbbi fejezetben kerül sor).

Természetesen még mindig túl sok az olyan megoldású eset (típuspélda), melyben eltérünk minden érvényes szabálytól, mivel ez az eltérő írásmód „már hagyományossá vált”, már úgy szoktuk meg. (Ez az adott megokolás.) Igaz, a hagyomány elve, a megszokás csak azokat a nemzedékeket köti, akiknek a helyesírási készsége már kialakult. Csakhogy ez így is jelentős szempont: csak a jelenlegi általános iskolások egy része tanulja most újonnan anyanyelvünk helyesírását. Elvben csak őket nem köti a korábbi megszokás. Míg a többi korosztály (14 évestől 90 évesig) már ragaszkodna inkább a megszokott írásmódhoz. Sőt az egészen új írásszabályok alkalmazásával érvként szembenállnak az eddig kinyomtatott és megőrzött szövegek is. (Persze, írásmód tekintetében azok korántsem egységesek!)

Ezért nem volt könnyű döntenem arról, hogy a megtanulhatóságot (rendszeresítségét, kivétel nélkülségét) növeljük-e, vagy a nagy többségtől már megszokott, megtanult (= megszokottnak, megtanultnak vélt) írásmódot hagyjuk meg.

Ha viszont a jövő nemzedékeket is a mai általános iskolásokhoz számítjuk (mert az új szabályzat a jövőnek is készült), akkor amaz a „nagy többség” kevésbé nagy, sőt egyszer kisebbség lesz.

Múlt, jelen és jövő érdekei így találkoznak egymással a helyesírásban, az írott nyelv egyetlen jelrendszerében; s a megtanulhatósággal, a „szabályosabb szabály”-lyal időnként megvívja csatáját a megszokás. A maga oldaláról nézve mindkettő jogos célért küzd.

Mindenesetre jóval könnyebb egy szabályról vagy egyetlen példa írásmódjáról megállapítani, hogy nem jó, nem logikus, s könnyebb lenne a rendszerbe illeszteni másikat, mint döntenem arról, hogy szabad-e, társadalmilag jogos-e megbolygatni a már elfogadott formát, a megszokással szentesítettet, és arról, hogy az írásbeli kommunikáció törése, zavara nélkül meddig mehetünk el a „helyesbítés”-ben.

A SZABÁLYZATRÓL

A viszonylagos nyelvi egység létrehozásában jelentős szerepe volt és van az írott nyelvnek.

Eleinte a magyar írásmód kortól, tájtól, személytől függően igen különböző volt. 1832-ben jelent meg a magyar helyesírás első olyan szabályzata, mely országos szaktekintéllyel készült, országos érvényű igénnyel. A külsőre nézve jelentéktelen kis füzet (32 oldal) igen fontos lépés volt az írásszabályoknak rendszerré való kifejlesztése felé.

Ez a füzet nem készült örök érvényű szabályzatnak. Döbrentei Gábor, a Magyar Tudós Társaság titkára ezt így jelezte a füzet előszavában: „Minden időre már meghatározottaknak azonban a Társaság nem vallja

e' szabásokat, sőt, ha mit a' folyton folyó nyelvisméret, szavak' lelke és alkatja körül elválasztóbban kifejt, annak előre kiköti későbbi javítását."

A javítások meg is történtek időről időre. Több mint százötven évvel később jelent meg a szabályzat tizenegyedik kiadása, azaz a tizedik alaposabb átdolgozása. De már több mint tízszer akkora oldalszámmal és nagyobb formátumban.

Végül idézzük Keresztury Dezsőt, a magyar Helyesírási Bizottság jelenlegi elnökét, aki így fogalmazta meg a mindenkori szabályzat rendeltetését: „Ahogyan a nyelv kifejezőeszközeit: közmegállapodásnak kell elfogadnia az írásnak az élet gyakorlatában kialakult szabályait is, melyeket — nagy hatású, idegen minták nyomán, heves viták közepette — mindig a szakemberek összegeztek.”

Tulajdonképpen miről van szó?

Az olvasó figyelmét szeretném valamire ráirányítani — még akkor is, ha úgy érzem, nem valószínű, hogy a föltett kérdésre teljes választ tudok adni, sőt az a valószínű, hogy a teljes választ nem is itt kell keresnünk.

A Magyar Tudományos Akadémia új helyesírási szabályzatáról van szó. A megjelentetés nem az Akadémia oldaláról nézve jelentősebb, hanem a magyar írás, pontosabban a magyar írásmód szemszögéből nézve.

Tehát a szerény külsejű kis könyvnek elsősorban nem a tartalmára kell fölfigyelnünk, hanem rendeltetésére. Ez teszi indokolttá a szugesztív kérdést, illetve azt, hogy a magyar írástudó emberek mint személyesen érdekeltek és illetékesek mindannyian mielőbb vegyék kézbe, alaposan ismerjék meg, és kezdjék alkalmazni a benne tanácsolt írásmódot.

Természetesen, véleményünket, kérdéseinket, aggályainkat is elmondhatjuk, sőt — ha vannak, és biztosan lesznek — valahol el kell mondanunk. De mivel a szabálykönyv anyagát az Akadémia — korábban soha nem alkalmazott demokratizmussal — széles körben véleményeztette, s utána e szerint módosította, most mégis az van soron, hogy jól megismerjük, magunkévá tegyük, és alkalmazzuk. Mert elvi elfogadása a kinyomtatás előtt már megtörtént legmagasabb szinten.

Ebből az alkalomból köszöntsük mindannyian a magyar írásmód megújulását, bizalommal vegyük kézbe a szabálykönyvet, és lapozgatás, tanulmányozás közben nézzük meg közelebről a helyesírás általános kérdéseit is, hogy lássuk: tényleg megérdemli-e mindannyiunk figyelmét, azaz tulajdonképpen miről is van szó?

Bizalommal, jóhiszeműen

A Helyesírási Bizottság segítségül és tanácsadóul szánta az 1984-es évszámmal 1985 márciusában megjelent szabályzatot. Ha nem fogadjuk

bizalommal, jóhiszeműen, célt nem érhet sem a bizottság, sem mi magunk.

Valójában nincsen okom kételkedni a nagyközönség jóhiszeműségében és bizalmában, hiszen (a jugoszláviai magyar közönségre gondolok) eddig is érdeklődéssel figyelte az anyanyelvünk ügyével szervesen összefüggő kiadvány többéves készülésének útját. Jelentőségénél és jellegénél fogva erről a kiadványról lesz is még szó a közéletben sokáig. Így is lesz rendjén, hiszen nem egyszeri elolvasásra készült alkotás ez, hanem gyakorlati kézikönyv, melyet mindannyiunknak érdemes elolvasnunk, tanulmányoznunk, sőt kéznél tartanunk, hogy nyomban áttérhessünk az alkalmazására.

Ezzel a könyvvel kapcsolatban szándékozom a továbbiakban elmondani gondolataimat és gondjaimat, valamint elképzeléseimet is a további teendőkről. Szeretném fölbeszteni az érdeklődését mindazoknak, akiknek szól a könyv, akiknek föltétlenül hasznukra lesz, ha minél előbb ismerik meg. És egyúttal — rendszerkereső éberségünk fokozására, közvetve pedig a kézikönyv igazi sikere és rendeltetése érdekében — kritikai hozzáállást is kívánok sugallni az indokolt elvárások tudatosításával, apróbb zökkenők előrejelzésével, természetesen semmiképpen sem akarva megsérteni az új szabályzat iránti előlegezett és megérdemelt bizalmat. Nem lehetünk közömbösek a használhatósága iránt, mert a magunkévá kell fogadnunk tartalmát, a magunk íráskészségének útmutatójává. Hosszú időre.

Ha egészségvédelmi tárgyú kézikönyvet vásárolunk, legfőbb tennivalónk bizonyára nem az lesz, hogy azt mérleljük, hogyan kellett volna másképp megírni, hanem igyekszünk megismerni és használni. Az is igaz viszont, hogy az írásmód rendszere (mint anyanyelvünk része) még az egészségügyi tanácsoknál is személyesebb valami, noha éppen közös: az a lényege.

Összevető adatok

Naiv és téves népszerűsítésül szolgál annak hangsúlyozása, hogy az új szabályzat kevesebb szabálypontból áll, mint az, amely harminc évvel ezelőtt készült. Habár ez igaz.

Ha ehhez a kérdéshez úgy nyúlunk, hogy minél kevesebb szabályból áll a könyv, annál jobb, s minél vékonyabb, annál könnyebb lesz megtanulni: akkor eleve azt kell megvallanunk, hogy jobb lesz az egyébként is újra kiadott első (1832. évi) szabályzatot választanunk. Csakhogy nekünk nem kisdíák módjára kell néznünk a (megtanulandó) tananyag méreteit. Nem tankönyvről van szó, hanem anyanyelvünkről, melyet naponta használunk írásban is: ennek a rendszere, jellege, leírandó jelenségtípusainak száma határozza meg, hogy milyen és mekkora szabályzatra

van szükségünk. Más szóval: általános műveltségünk meg nyelvünk és nyelvérzékünk differenciáltsága határozza meg.

Ha tehát a szabálykönyv a leírandó (megkerülhetetlen) jelenségtípusokból sokat kihagyott, az nem segítség nekünk, s az nem erénye a könyvnek, hanem fogyatékosága. Hiszen nem az 1832-es írásigényeknek, nyelvi egységigényeknek, társadalmi igényeknek kell megfelelnie, hanem legalább az 1985-belieknek; és reméljük, meg is fog felelni ezeknek, sőt a 2000-belieknek is.

Nos, a 11. kiadás jóval nagyobb terjedelmű a 10.-nél. Az 272 lap, ez 388. A szabályzati rész oldalszámra nézve még többet gyarapodott: 55%-kal. Igaz ugyan, hogy a szabálypontok száma csökkent (1954: 438; 1985: 299), mennyiségi szempontból azonban ez semmit sem jelent, mert a 11. kiadásban számos szabálypont sokszorta testesebb lett (alaposabb), és több alpontra tagolódik, s egy-egy alpont is néha bekezdésekre, míg a 10. kiadásban főleg egybekezdéses szabálypontok vannak, sőt gyakori a kétsoros szabálypont. (Az új szabályzatban ugyanis — határozott koncepció alapján — számos helyen történtek egyszerűsítések úgy, hogy több korábbi rokon szabály tartalma egy szabálypontba lett csoportosítva.)

Mindezek a különbségek föltétlenül a könyv erényeiből származnak.

A szabályzat terjedelme megközelítőleg akkora lett, amekkorát igényelt a világos, példákkal jól szemléltetett mondanivaló. És ez az anyag annyi szabálypontba, illetve szabálybokorba tömörült, amennyire ahhoz volt szükség, hogy a szabálykönyv használói majd könnyen kiválaszthassák, ill. együtt találják azt, amire szükségük van vagy lehet. Terjedelmét elsősorban nem a Helyesírási Bizottság határozta meg, sem Fábián Pál, a bizottság társelnöke és a könyv fogalmazója, hanem mai írott nyelvünk követelményei, a mai társadalmi igények és az ezekhez mért észszerűség. Korszerűvé fejlett nyelvnek és korszerűen kiszélesedett írásigényeknek megfelelően.

Tudnunk kell, hogy kisebb számban olyan jelenségeket is szabályoz az új rendszer, melyek eddig nem voltak szabályozva. (Ez így volt a korábbi kiadásokban is.) A szabályok bokrosításával szintén nőtt a kézikönyv használhatósága. Ha ugyanis tény, hogy az írott nyelvi jelenségtípusok között rokonság, számos összefüggés áll fenn, akkor a szabályösszefüggések elkerülhetetlenek, és éppen az egy helybe tömörítéssel tudjuk szemléltetni a rokon jelenségek különbségeit.

A szótári rész is bővült, 177 lapról 248-ra, de ezek a számok nem is sejtetik a valódi gyarapodást, hiszen az új szótári rész egészen más rendszerű, mint az előző volt. Erről egyelőre még csak annyit jegyezzünk meg előzetesként, hogy igen jó elgondolás volt ez a bokrosító szótárrendszer, jól sikerült munkáról van szó, méltó az új szabályzathoz.

Mi lehet lényeges a szabályzatban?

A szabálykönyv elsősorban megfogalmazásában új, és jóval kevésbé a szabálytartalomban. Lényegében azonban új kézikönyvről van szó, ezért a címben fölített kérdésre nem felelhetünk egyoldalúan.

1. Lényeges benne a szabálytartalom. Az is, ami nem változott. Mire megvolt az alkalom a változtatásra, bőven volt módosítási javaslat is, melyet a bizottság nem talált elfogadhatónak. Mérlegelés és megfontolás, sőt érvelések eredménye többnyire az is, ami változatlan maradt. Az új szabályzatnak ezért ezt a részét is értékelnünk kell.

Az a konkrét tanács, mely az írásmódra vonatkozik, több szempontból lehet érdekes: Van-e mindig összhang a szabályok között, vagy esetleg némelyik ellentmondásban áll egy másikkal? Az ajánlott írásmód megfelel-e a mai magyar köznyelvnek (kiejtésünknek, mondataink szerkezetének, a művelt magyar közönség nyelvérzékének)? Kellően megvan-e a szabályrendszerben a megoldások belső logikája, ami megkönnyítheti a szabályok megtanulását? Mire nincs tanács a szabályzatban?

2. Másodsorban lényeges a szabályok megfogalmazása. A 11. kiadás főleg e tekintetben újult meg: újra van fogalmazva az egész anyag. Igen fontos a szabályzat nyelvezete. Elsősorban nem esztétikai szempontra gondolok, noha az kétségtelenül érvényesült benne, hanem rendeltetése végett főleg arra, hogy világos-e, egyértelmű-e, tartalmazza-e egy-egy pontban mindazt (és csak azt), amit ajánlani akar, amire kiterjed.

3. Lényeges az egyes szabályok példatára. E tekintetben az a legfontosabb, hogy a példaanyag csak azt és mindazt szemléltesse, amire a fogalmazó vonatkoztatni akarta a szabályt. Fontos, hogy minél többféle altípus jelezze a szabály vonatkozásának határait. Zavart kelthet pl. az olyan példa, mely típusánál fogva nem értődik bele a szabályba; és fordítva: a megfelelő altípusok viszonylag teljes számú jelenléte konkrétan teheti a szabálypont szövegét, vonatkozásait.

4. Lényeges a szabályzat szövegének a helyesírása. Azonos-e a szabálykönyvben alkalmazott helyesírás minden mozzanatában azzal az írásmóddal, melyet a szabályokban a kézikönyv ajánl? Az olvasó joggal tekinti mintának a szabályzatban alkalmazott írásmódot. (Interpunkció, egybeírás, kezdőbetűk stb.) Más szóval: csak a 11. kiadás szabályanyagának megfelelő írásmódot alkalmazza-e a kézikönyv az előszótól a tartalomjegyzékig?

5. Lényeges a szabályok elhelyezése is. — Nem elsőrangúan, mert segít a tartalomjegyzék, a tárgymutató, az alcímek és a bokrosítás is. Abban, hogy a fölmerült jelenségre vonatkozó szabályt könnyen megtaláljuk. De azért aligha mindegy, hogy valóban a szóelemzést szemlélteti-e a szóelemző írásmód fejezetében szereplő szabály.

Az esélyes és indokoltnak látszó szempontok további felsorolása helyett

megemlíthetjük, hogy vajon eléggé részletes-e a tárgymutató ahhoz, hogy az esetleg más terminussal közeledő olvasó is eligazodjon a könyvben?

A szabályzat alapmunka

Tehát mindent nem tartalmazhat. Nem minden szóra, szókapcsolatra stb. gondolok (mert arra nem képes egyetlen szótár sem), hanem minden jelenségtípust sem tartalmazhat. A művelt nagyközönség számára készült, ami azt jelenti, hogy a szaknyelvi igényeket általában nem elégítheti ki (vegyészet, állattan, orvostudomány, műszaki tudományok stb.), noha ez az elégtelenség elsősorban a szótárban tapasztalható. Viszont ennél is szűkebb tartalmú, korlátozottabb igényű és célú lesz az iskolai rendeltetésű szabálykönyv, a szaknyelvi igényeket pedig majd az egyes részletek kinagyításával, továbbmélyítésével lehet kielégíteni: elsősorban nyomdászati célokra, kartográfiai használatra, illetve más szakterületekre. De szükség lesz a külföldön élő magyarság helyi, sajátos írásproblémáinak részletes megoldására is.

Egy ilyen alapmunka még viszonylagos értelemben is csak az általánosan szükséges jelenségtípusokkal foglalkozhat. Annak elbírálása azonban, hogy mi az általánosan szükséges, nem könnyű föladat. Mindenesetre e tekintetben vannak vitathatatlan szempontok.

A szabályzatnak minden olyan jelenségtípus írásmódját meg kellene határoznia, amely példaként bekerült a szabálykönyv szótári részébe, de azokét is, amelyek majd a Helyesírási tanácsadó szótárban fognak szerepelni. Vagy fordítva: az általános és szakigényű helyesírási kiadványok szótárai csak olyan típusú példákat hozhatnak, amelyek írásmódja vagy ennek az alapmunkának a szabályanyagából következik, vagy — erre a szabályzatra szervesen ráépítve — megfelelő szintű bizottság dönt róla előzetesen. A szabályzatban nem szereplő jelenségek egyéni megoldásai zűrzavarhoz vezethetnek, és elvszerűtlenné lennének. Ugyanakkor az is tény, hogy a szabályzatban nem szereplő jelenségek — ha fölmerülnek —, akár szűk területre tartoznak, akár általánosak, megoldást kell találnia a lektornak, a magyartanárnak vagy másnak. Úgy gondolom, e tekintetben a Helyesírási Bizottság a jövőben sem zárkozik el attól, hogy bárhol, bármikor segítsen az írásrendszer továbbfejlesztési folyamatában is megőrizni a magyar írásmód egységét, melynek alapja a 11. kiadásban van lefektetve.

Nem hiányozhat az ismertetőből

... hogy a szabálykönyv mindkét része több, alaposabb minden eddigi kiadásnál.

... hogy sajátosan jó rendszerű és gazdag a szótára.

... a szabályzati rész gazdagabb minden eddiginél: általa a magyar írásmód föltétlenül differenciáltabbá, egységesebbé és hitelesebbé válik.

... hogy minden tapasztalt, sejtett vagy várható probléma ellenére tökéletesedett általa a magyar írásrendszer, nyelvünk mai rétegére épült, s a könyv az olvasóhoz egyszerű nyelven szól.

... hogy példatára korszerű, nemzetközileg is széles skálán mozog.

... a megújult írásmód könnyen ráépíthető az eddigire, nem okoz törést sem a könyvkiadásban, sem az iskolavégzett emberek készségében, hiszen bizonyos módosításokat hozott már a *Helyesírási és tipográfiai tanácsadó* is tizenhárom évvel ezelőtt.

... hogy legyünk kitartóak a szabálykönyv gyorsabb megismerésében és következetes alkalmazásában, mert az áttérés időt igényel!

... bár előföltételez bizonyos nyelvtani ismereteket, lényegében mindenkihez szól, aki magyarul szokott vagy akar írni.

A bizottság és a bírálók felelőssége

Kétségtelen mindannyiunk számára, hogy egy ilyen kézikönyv összeállításakor nagy felelősséget vállal magára a Helyesírási Bizottság, illetve az Akadémia. Ha ugyanis a nagyközönség úgy érzi, hogy nem felel meg neki az új szabályrendszer (túl nehéz, kevésbé logikus, nem megtanulható stb.), megtörténhet, hogy nem fogadja el, és inkább követi az eddigi írásszokásait, illetve esetenként önkényesen választ megoldást. Bizonyos írásbeli anarchia jöhet létre, aminek beláthatatlan negatív következményei lehetnek a magyar írásgyakorlatban.

(Kismértékben volt is ilyen anarchia mindig is, és ma is van a gyakorlatban: részben az érvényes szabályok nem ismeréséből eredően, részben tudatos önkényességből. Nálunk is, Magyarországon is: a sajtóban, a könyvkiadásban, utcai föliratokban stb.)

És annak is tudatosan kell vállalnia a felelősséget, aki bírálón szól a megjelent könyvről. Nem egyszerű kiadványról van szó, mely egy a sok közül, és sorsa szinte csak a szerzőt érinti.

Sok ember szellemi hozzájárulása van benne, sokak pozitív törekvése, hogy minél jobb, célszerűbb, teljesebb, elfogadhatóbb legyen. De elsetett, szubjektív (túlzó, téves) bírálattal azokat is megtévesztenénk és vissza-riasztanánk, akiknek szól a könyv, akik útmutatóul máris kézbe vennék. Bizalmatlanná és tanácstalanná tenné őket. Noha tény, hogy mindannyiunk érdekében áll fölismerni a zavaró fogyatékoságokat, de az értékeket nem kevésbé.

Anyanyelvünk iránti szeretetből?

Nem szoktam vallani és mondani, hogy kötelességünk szeretni anyanyelvünket. Úgy gondolom ugyanis, hogy érzelemre nem lehet fölszólí-

tani valakit, még biztatni sem. Viszont igyekeztem érvekkel bizonyítani, hogy van miért törődnünk anyanyelvünkkel, van miért szeretnünk is, mert rendkívüli hasznunkra van, általa válunk egészen emberré, összeköt bennünket családunkkal, embertársainkkal, sőt őseink gondolatait és észjárását is tartalmazza, és üzenetünket viszi tovább későbbi koroknak.

Nem lehet röviden felsorolni, hogy mit ér nekünk az anyanyelvünk. Tény, hogy életünkben szépséget is jelent, nemcsak egyéb érdekeink megvalósulásának eszközt: tehát ékességünkkel válhat, ha szépen szövelünk egymáshoz vagy egymásról. Tud szellemes és játékos is lenni a legegyszerűbb falusi ember ajkán is.

És mit ér nekünk ma külön az írott nyelv?

Bizonyára átérezzük annak jelentőségét, hogy egy ilyen új szabálykönyv írásrendszerünk kódjait tartalmazza, melyek megismerése révén a leírt szöveg hitelesebb, igazabb lehet. Tehát többek között ennek tudatában lesz okunk ragaszkodni íráskészségünk fejlesztéséhez.

Valamiben meg kellett állapodni

Helyesírási szabályzatunk lehetett volna más is, jobb is, gyengébb is. Létrehozói igyekeztek minél többet érvényesíteni benne pozitív meglátásaikból, de a fölmerült javaslatoknak csak egy részét érvényesítették, mert némelyek ellentmondásban álltak egymással, kizárták egymást, és mert a bizottságnak mérlegelnie kellett a javaslatok (fölsimert) fajsúlyát, az érveket is, és néha tekintetbe vennie a javasolók többségének a nézetét — hozzáadva azt, hogy a bizottság csakis a maga meggyőződése, meglátása és belátása alapján dönthet.

Egy másik bizottság bizonyára nem egészen ugyanazt érvényesítette volna a beérkezett javaslatokból, de a szabályzat mindenesetre csak emberi munka lehetne, tehát olyan, amelyen bizonyos idő múltán maguk a megfogalmazók, a szabálykönyv lektorai és hibavadászai is találnak igazítani valót.

Valahol valakinek döntenie kellett, valamiben meg kellett állapodni. S mindannyiunknak jó, hogy ez megtörtént.

(Folytatjuk)